

Il dialetto di Bondo di Bregaglia

Autor(en): **Rizzieri Picenoni, Ettore**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Quaderni grigionitaliani**

Band (Jahr): **13 (1943-1944)**

Heft 4

PDF erstellt am: **22.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-14225>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

PLÄNTAN DA BUSCH

Pign, damlüz e lârasc cun la föja ä gulia, furman la pärt pü granda di nos busch la ricchezza dal cumün l früt, lan poisa, dan nutriment pei ulcej, scu la dägia verda per arment gross. I dägin, i damlüzin e i laragin servan per starnam. Al cunciadur al dröa la rusca di pign e 'l bacher la rägia per spelä 'l ciun. Al legnam as la vend scu bora, burej, latun, tandun e lena da brügiä, la büsca. Süi alt as incuntra gembar, teun e zondar, rinumä per legnam che furniscian. Lan plänta da föja crescian da-spersa pei busch. I badogn cun la rüsca blänca, al dorp, dan legnam per fä car e ristich, insemal cun quel di fräscium, di fò (faggio) e di lüar. Lan flur di tei (tiglio) l'en ottima per fä tè. Al len di ülbar e dlan albaressa el val poch, scu quel di salecet, di agn (ontano) e di drälz che crescian gio dre lan ägua. Cun lan salecia as tesc cavagn. I castegnamära en pläntan importäda. L'agè (acero) al dà al meiar len per fä sdun, cazet, sgramera e ältar ristich.

Verbi irregolari della 3.a coniugazione Pres. Indic. e Cong.

a) cusì, bragì (piangere), fùgì, mügì, sbrügì, santì.

1. cus, cusì, cusan; brag, füg, müg, strüg, sent;

4. ch'j cusa, bragia, fügia, mügia, sbrügia, senta;

a) servì, partì, sortì, sfrignì, spüzì, divertì.

1. j serv, ti serva, al serva, am serva, servì, servan
ch'j parta, sorta, sfrigna, spüza, ch'j 'm diverta.

a) durmì, murì, tussì, buì, udì, cuprì, ufri, sufri.

1. j dorm, mör, tos, boi, odi, cöpri, ofri, sofri,
ti dorm, mör, tos, boi, oda, copra, ofra, sofra.

4. ch'j dorma, möra, tossa, boia, oda, copra, ofra, sofra.

tagnì: j tegn, ch'j tegna; ni: j vegn, ch'j vegna.

Fraasi: La sarta la cus ün vasti. A matin al brag gio la cüna. Al galüp al füg sü la plänta. Al böv al müg sü l päscol. Al pästar al sbrüg dre 'l bastciam. Sa la serva nu 'm serva, cosa serval tagnì serva ca nu serva. I cregh c'al parta stasera, c'al sorta gügent, c'al sfrigna sot i mogn, ca la spüza, ca ti 't diverta ben. Al dorm tancu 'n tasc. Nu lè ünca mort, ma 'l tos fort. L'ägua la boi, gio la polvra da café. Udiv la canzun? L'è indüric nu 'l sent, nagün mäl. Nu l'a ünca cupert i se debit. Am a uffert cent franch. Dürant la malatia l'a suffert tant.

Bragì'l vuältran al vos bab da fögh!

Chi dorm nu ciapa pesc. Tüte an da murì.

Al tegn da spina e'l lascia da calcun.

Ûn colp ä la bot e ün ä l cercal. (culpi).

LAN LEVRA E LAN RANA

Diversan levra s'eran radunäda sünt prä e 's lamentävan da la se trista sciort.
— Am perisc quasi edüna da giuvnan, parchè òman, cän, äuglan e ältar armentac i' s majan senza pietä; al meiar lè murè tütan insemal che vivar cuntinuament in angoscia e pena. Sü, gem e fagem fin ä sta mis'ra vita!

E lan levra s'en messa in cursa vers ün legh per as nagantä. Lan räna sü la riva, sentend la trapignäda da lan levra, da colp s'en bütäda ent l'ägua. Ünä levra

la 'vdü e santi quel salt e svelta la sbrügia: — Cumpagnan, nu m'as büta pü ent l'ägua — la vita da lan räna la pär äncia pü trista da la nosa — l'an tema perfir da nuältran — da nuältran, por armentet inscia terminus e disgraziä! —

DAL TEMP. Verbi impersonali

Al vól plövar, al plöv, ploveva, plövarà, c'al plöva, c'al ploves, l'a ploü — la ploüda, la plögia. Lan stela splendan, splendevan, splendaran, ca la splendan, la splendessan, l'an splendü — al sul splendent, al splendor da la lüna.

Al pär c'al truna, salüstra, bofa, sbigia, gota, fioca, tampesta, sbäva, squassa, pluigina, gela, dasgela. Lè 'n di da plögia, da tampesta, da tampuräl, da squassa, da sbäva, da nev, da bigia, da vent, da breva, da urizi, da favogn, da cega, da caliv, da nüvla, da trun e salüstar, da burasca, da glac, da fradaja, da calüra, da ciöfach, da sul, saren u nüval.

Dician. Sa nu 'l plöv, al gota. S'al truna prima da plövar, al dasmet inänz che 's mövar. Sa lan nüvla van vers Lumbardia, lascia 'l car sü la via. S'al dà 'l sul e 'l plöv, balan lan stria cui striun. I prim got en i pü gros. S'al Düan l'a sü 'l capel. davent la fälc e cià 'l rastel. Lè 'n temp stüpend d'invern, ma fradaja da l'infern. Nu 'm fa ni cäld ni fred. Che buna brigolda! Sci, danänz as brügia e dadrè as gela. At fre? va sü la pigna e scädat! La canicula da stät lè 'l temp da la set. Dia fa alvü 'l se sul süi bun e süi cativ. Al lüsc lan plota, al cambia 'l temp.

LA PLÖGIA

L'era ün bel di cäld e saren dal mes da lüi. Ent a Cävra la familia cun prader e reslunza, dopo la marena da mezdì, i palzävan ä sumbria dasper ül tublà intänt c' al fen sacäva. Al Tumäsc disc: — I' m sent mälandac e paltrun, i cregh c'al cambia 'l temp e c'al vegna prest la plögia —. — Al ves da plövar daspes! — ai taca là svelta la se dona cun malizia.

LA VISITA

Imperfetto dell'indicativo

L'era l'inänzmezdì d'ün bel di saren da favrer. Ent la scola al sciur maestar spiägäva e scriveva süil tavrälun. I sculer e lan sculera fagevan pü u men atenziun. Chi legeva fo dal libar, chi scriveva üna cumpusiziun ent un quintern, chi disagnäva üna plänta sünt ün föi, chi güzäva ün lapis cul tamprin, chi rumpeva üna penna, chi limavä üna creda per scrivar pü fin sü la tavräla chi stüdiäva la geografia dal Grigiun, chi imprandeva üna puisia, chi copiäva üna letra, chi sporcäva la bänca cun incostar, chi tuleva 'l compas fo dla scatla, chi sbagaciäva la cärta sciüga, chi fageva quint, chi tucicäva 'l calimari, chi vuleva nagot ent ün palper, chi cercäva vargot ent ün scarnuz, chi santiva ä tussì lan musca, che niva tärd, chi guardäva in bles, er quist ün ucupaziun. Prima da licenzä vers lan ündasc i sculer, al maestar disc: — Dre mezdì al vegn ün grand sciur e's fä visita, tüte faran ben da ni vasti da festa. — Mama, cià i vasti da dumenga, dremezdì am a visita gio la scola! —

Tüte càpitan ben drizä, soma 'l maestar al mossäva üna facia da sfrign. Ognün spaciäva impazient quel grand sciur ca nu saveva rivü. Intänt ün bel sul guardäva ent di balcun. Ä la fin ün sculer salta in pä e l'anunzia: — Al grand sciur lè 'l sul, incö cul ot da favrer al turna ä splendar ent la nosa scola! — Al valeva ben la pena da salüdü 'l sul vasti da festa dopo tre mes ca nu's fageva avdè ä Bond.

Le desinenze dell'imperfetto indicativo sono:

essar - era eras eran; purtä - partäva partavas purtävan, legiar - legeva; santi - sentiva; tradü - tradügeva; fä - fageva; stä - stäva; tö - tuleva; di - digeva dgeva. —

Il gerundio

La va cantand, la vegn bragiand (la sadäla). Al Barba Daniel al niva plän plän, manand la testa e 'l pareva ca grev panzer i 'l turmantessan. Lasciand la vaginänca,

al bragiva da disparä. Sföjand ün libar, l'a truü la letra perdüda. Producend lan se ragiun, l'a er ciapü ragiun. Al gira digiand dal mäl di se vagin. Serand al puliner as salva lan poja. Scuand danänz la se cäsa, sa schiva la critica. Sa spusand in cö, nu s'a da spaciü dumän. Cörrrend per nu rivä tärd, al ciapa 'l näs pü grand. Nudri-gand alzölan, pü tärd as a cävran. Perdend al giöch, as perd er al daner. Vivend da grand sciur, l'a perdü tüüt la se sustänza. Nu ladand i prä, nu 's a nagün prodot. Canoscend al bugar, nu j a dac nagot. Licand la flur, nu 's manga pench. La cum-pagnia riväva giüvland da voja. As fa la pästa dal pän, masdand farina, alvä, säl e ägua. Fagiand al se duver, nu s'a da vè tema. L'apetit vegn mangand. Brigiand l'üsc, as a 'vdü disastri da la sboga. Al giräva, barbotand fra i denc.

Verbi irregolari — urre:

a) cundü, dedü, indü, prodü, ridü, sedü, tradü; b) cundot, dedota ecc.; c) prodügent, sedügent. —

1. j tradüg, ti tradüg — — tradugè tradügian. —
2. j tradügeva - tradügevas, tradügevan;
3. j tradürà — tradürassas tradüran;
4. ch' j tradügia - tradugias, tradügian;
5. ch' j tradüs — — tradussas tradüssan;
6. tradüg! tradügem! tradügè! I a cundot. —

Sost. la cundota, la dedüziun, al prodot e la prodüziun, la ridüziun, la sedüziun e la sedota, la tradüziun. —

L'ERBUL

L'erbul, clamä er castegner, al furma lan selva fo Spondacia e Bregan per quej da Bond e lè la planta la pü ütla fra tütan da nuältar. Da giügn al scalvadur al scalva, lan rama dan buna lena, i büüt gros còstan per gerl, e la föja sbrocäda buna früa per bestcia müdla. La plänta l'a du sciort da flur: dlan feminila sa svillüpan lan ricia e lan masculina, lan panulia, la crodan vers la fin da giügn. L'aton madüran lan castegna e lan crodäla as lan rubecia ent ün sachet ligä ä la vita e pö as lan porta gio 'l gerl vi la cascina. Che buna spesa i brascher e lan fariüda! Lan ricia as lan büüta sul ladamer e lan föja la dan ün bun starnam. Cur c'la racolta lè scüü-näda as löga lan castegna sü la grät, ün söl fac da tantan cantinäla messa üna dasper l'ältra, però cun üna sfessa tramez. Sot as tröa al local per fä fögh per circa ün mes, fin ca lan castegna l'en seca, dicia balgot. Inurd's lan pesta ent ün sachet longh e 's rump la gea. Dre as lan väna, la füfa la sgola davent e lan castegna seca restan ent al van. Dopo, as lan cerna, quelan buna per mangü, i farciam pèi masnä per vè farina dulcia. La pulpica lè pö üna bunissima spesa. Chi nu cre c'al pröa! E finalment castegna e lac' milgh per la cumpagnia intrega!

Pel verbo dovere ce ne sono due con significato identico.

a) duè (incompleto)

1. duem? duev?
2. j dueva — — — duevas;
3. j duarà — — — duarassas, duaran; j a giù da parti.
Fa 'l te duer e nu tem nagün.

b) stuü:

1. j stui, ti stua — — stuè, i stuan;
2. j stuäva — — — stuävas, i stuävän;
3. j stuarà — — — stuarassas, i stuaràn;
4. ch'j stüa — — — stüas, stüan;
5. ch'j stües — — — stüessas, stüëssan.

J a stuü parti ä lan dua.

Forma affermativa e forma interrogativa

Mi, *i a - aja ? i som - sòmai ? i foi - fòiaj ? i port - pòrtaj ? i vend - vèndaj ? i patisc - patisciaj ? i vegn - vègnaj ? i veva - vèvaj ? i pativa - pativaj ? i varà - varàj ? i podarà - podaraj ? i partirà - partiraj ?*

Ti, *ti a - àt ? ti è - et ? ti fa - fat ? ti porta - pòrtat ? ti veva - vèvat ? ti era - èrat ? ti purtäva - purtävat ? ti varà - varàt ? ti partirà - partiràt ? ti vendarà - vendaràt ? ti patisc - patisciat ?*

Lü, *l'a - àl ? lè - èl ? al fa - fal ? al porta - pòrtal ? al vastisc - vastiscial ? al sbrüg - sbrügiäl ? al veva - vèval ? l'era - èral ? al partiva - partival ? al varà - varàl ? al sarà - saràl ? al portarà - portaràl ?*

Le, *l'a - àla ? lè - èla ? la dà - dàla ? la vastisc - vastisc'la ? l'era - èrla ? la veva - vèvla ? la gurdäva - guardävla ? l'avrà - varàla ? la sarà - saràla, l'ubadirà - ubadiràla ?*

Nuältar, *am a - vem ? am sè - sem ? am va - vem ? - andem ? am parla - parlem ? am brag - bragim ? am spartisc - spartim ? am rend - randem ? am tröa - truem ? am mena - manem ? am sera - serem ? am partiva - partivam ? am partirà - partirèm ? am farà - farèm ?*

Vuältar, *vo, vè - vev ? sè - sev ? purtè - purtev ? fagè - fagev ? nì - niv ? vèvas - vèvas ? sèras - sèras ? partivas - partivas ? saràssas - saràssas ? partiràssas - partiràssas ?*

Lur, *i àn - àni ? i en - èni ? i fan - fani ? i portan - pòrtani ? i vevan - vèvani ? i eran - èrani ? i saràn - saràni ? i varàn - varàni ? i partiran - partirani ?*

Ler, *l'an - àlan ? l'en - èlan ? la van - vèlan ? la portan - pòrtlan ? l'eràn - èrlan ? la vevan - vèvlan ? la portävän - portävlan ? la saràn - saràlan ? la varàn - varàlan ? la partiran - partiràlan ?*

Nota: l'accento tonico resta sempre sul verbo, la domanda deve avere il tono interrogativo. Si osservi le forme interrogative della 1.a e 3.a persona f. plurale: *am partirà - partirèm ? la partiran - partiràlan ? As va u nu 's va ? As parta u nu 's parta ? (as - si).*

SPESAN E BAVRANDAN

*I cöch e lan cuginunza preparan la spesa u 'l mangä. Chi manga fugacia, spär-
gnia 'l pän. Manestra düra tegn insèmal la creatüra. Lè prigus mangä panzeta cun
pel. Splüga 1640: lè 'l pais da la ciücagna, chi nu porta nu magna. Longh scu l'an
da la fam. Al vegn bun lan brusca — per chi spreca. Al vegn bun lan pell di fich —
cunsei pei smorzius ä mesa. La farina dal diàul la va in crüsca. Al lica 'l piat, par-
chè ai pläsc i pizòcar. La cärna lè sot la pell, dgeva la mama cur ca nu 'n veva.
La mata d'ün sciur e la magnoca d'ün pòvar nu vegnan vedra. Lè l'unc, al gras, ca
fa balä 'l car. Nu essar ün majaguat — ün minciun ; Ün macarun manga l'ältar. Chi pü
manga, meno manga. Pü erba c'as manga, pü bestcia as diventa. L'a set la vegn edüna
ün di trop tärd. Vin bun nu s'an bev mai da trop. Al bev tancu 'na pidria. Al tegn
da spina e 'l larga da calcun. Per chi nu sa tagè, ägua in boca. La broda da farinärza
lè 'na buna bavranda. I mort scüsan senza broda. Bevar e sciflä nu 's pò. Chi cena
vin, culaziuna ägua. Cur ca 'l pel as fa grigin, lascia la dona e tàcat dal vin. La golp
la licäva davent i patüc e 'l luf baveva 'l lac sflurä.*

*As manga la manestra cul sdun; as taja la cärna cul curtel; as infälza i pizòcar
cul pirun; as svöida 'l lac ent al bucäl e 'l caffè ent la cänta; as ramplisc la boza u
la butilia cun vin; as bev fo dla zeina u dal zeinin; as dröa lan copa, i piat e i tond.
Per cögiar as a la pignata, al caldröl, la padäla, al test, al truget, la plassera e là caza.*